

The Cultural Strategy of Sacred Defense and Providing Management Strategies for the Continuation of This Culture in Iranian Society

Fatemeh Azizabadi Farahani¹

Maryam Sadat Mousavi²

abstract

The Islamic Republic of Iran's ۸-year Sacred Defense against Iraq has political, social, economic, and cultural dimensions. Given that most of the fighters during the Sacred Defense era were from popular forces, the role of cultural values and beliefs is very important during this period. Also, the era of Sacred Defense is considered a turning point in the contemporary history of Iran, firstly from a historical perspective, and secondly from a cultural perspective, it has had important impacts and achievements for the country. The aim of this research is to explain the cultural strategy of Sacred Defense and to present management solutions for the continuation of the culture of Sacred Defense in Iranian society. The statistical population in this study is the Sacred Defense fighters, among whom 32 cultural elites and veterans of the Sacred Defense era were questioned. The measurement tool is a questionnaire, the validity of which has been calculated based on Cronbach's alpha to be 0.9. After review and analysis, the findings were determined: The cultural strategy of the Sacred Defense was examined in 5 dimensions, 10 components, and 87 indicators. By determining the importance of each of them, the results showed that the leadership of Imam Khomeini (RA), Islamic beliefs and values, the command of the Sacred Defense, popularism, and art are, respectively, the most important factors in designing the cultural strategy of the Sacred Defense.

Keywords

Culture, Sacred Defense, Cultural Strategy

استراتژی فرهنگی دفاع مقدس

و ارائه‌ی راهبردهای مدیریتی برای تداوم این فرهنگ در جامعه‌ی ایران

فاطمه عزیزآبادی فراهانی^۳

مریم السادات موسوی^۴

چکیده

دفاع مقدس ۸ ساله جمهوری اسلامی ایران در برابر عراق، دارای ابعاد سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است. با توجه به اینکه بیشتر رزمندگان دوران دفاع مقدس از نیروهای مردمی بوده‌اند، نقش ارزش‌ها و باورهای فرهنگی در این دوران بسیار حائز اهمیت است. همچنین دوران دفاع مقدس اولاً از حیث تاریخی نقطه عطفی در تاریخ معاصر ایران به شمار می‌آید و ثانیاً به لحاظ فرهنگی تأثیرات و دستاوردهای مهمی برای کشور داشته است. هدف تحقیق حاضر تبیین استراتژی فرهنگی دفاع مقدس و ارائه راهکارهای مدیریتی جهت تداوم فرهنگ دفاع مقدس در جامعه ایران است.

جامعه آماری در این تحقیق رزمندگان دفاع مقدس هستند که از بین آن‌ها ۳۲ نفر از نخبگان فرهنگی و پیشکسوتان دوران دفاع مقدس مورد پرسش قرار گرفته‌اند. ابزار اندازه‌گیری، پرسشنامه‌ای است، که اعتبار آن بر اساس آلفای کرونباخ، برابر ۰/۹ محاسبه گردیده است. پس از بررسی و تجزیه و تحلیل، یافته‌ها مشخص گردید:

استراتژی فرهنگی دفاع مقدس در ۵ بعد، ۱۰ مؤلفه و ۸۷ شاخص مورد بررسی قرار گرفته که با تعیین میزان اهمیت هر یک از آن‌ها، نتیجه به دست آمده نشان داد که رهبری امام خمینی (ره)، اعتقادات و ارزش‌های اسلامی، فرماندهی دفاع مقدس، مردمی بودن و هنر به ترتیب مهم‌ترین عوامل مؤثر در طراحی استراتژی فرهنگی دفاع مقدس می‌باشند.

واژه‌های کلیدی:

فرهنگ، دفاع مقدس، استراتژی فرهنگی

^۳ عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات

^۴ کارشناسی ارشد مدیریت و برنامه‌ریزی فرهنگی

مقدمه

یکی از مهم‌ترین رخدادهای معاصر انقلاب اسلامی ایران، دفاع ۸ ساله ایران در برابر تجاوز عراق است. این جنگ باهدف تضعیف انقلاب اسلامی و به علت از دست رفتن پایگاه بلوک غرب و سقوط رژیم وابسته به آن که حافظ منافع غرب در خاورمیانه و منابع انرژی آن بود، باهدف سقوط نظام و در مرحله دوم کنترل و تغییر رفتار آن، از سوی ابرقدرت‌ها به راه افتاد. ایستادگی مردم و حفظ خاک کشور از تجاوز بیگانگان، از دفاع مقدس مردم ایران حماسه‌ای ساخت که شناخت صحیح ابعاد آن و استخراج درس‌ها و واقعیات آن می‌تواند الگو و نمونه موفق در حرکت‌های فرهنگی ایران و سایر ملت‌های مسلمان باشد. این تحقیق باهدف تبیین استراتژی فرهنگی دفاع مقدس و ارائه راهبردهای مدیریتی جهت تداوم این فرهنگ در جامعه ایران صورت می‌پذیرد و در پی آن است که ابعاد و مؤلفه‌های استراتژی فرهنگی این دفاع را روشن نماید.

بیان مسئله

هر منازعه گرم و برخورد مسلحانه در سطح استراتژیکی که به آن جنگ اطلاق می‌شود، واجد ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و همچنین فرهنگی است. جنگ هشت‌ساله ایران در سال‌های ۶۷-۱۳۵۹ نیز از این قاعده مستثنا نیست. جنگ تحمیلی، به دلیل اینکه ما آغازگر جنگ نبودیم و مبتنی بر باورها، اعتقادات و ارزش‌های اسلامی جنگیدیم، دفاع مقدس نام گرفت.^۵ دفاع مقدس مردم ایران در مواجهه با ارتش رژیم بعث عراق، یک دفاع کاملاً مردمی و عمومی بود، چراکه حدود ۸۰ درصد رزمندگان ایرانی را، نیروهای مردمی تشکیل می‌دادند.^۶ نیروی مردمی، بیشتر از آنکه از ذخیره دانش نظامی بهره می‌گیرد، از آموخته‌ها و دارایی‌های فرهنگی خود به‌عنوان مهم‌ترین انگیزه دفاع بهره می‌برد. نکته حائز اهمیت این است که رنگ و بوی این دفاع مردمی، ماهیتی دینی داشت و همان‌طور که دین اساساً مقوله‌ای فرهنگی است، مسئله این است که آیا دفاع مقدس مردم ایران یک دفاع نظامی یا «فرهنگ پایه» بوده است اگر این چنین است، پس استراتژی فرهنگی دفاع مقدس چیست و چه ابعاد و مؤلفه‌هایی داشته است؟ آنچه در این میان مجهول و مبهم است اینکه آیا در این دفاع نظامی، فرهنگ، امری تبعی و حاشیه ایست یا جوهری و درونی؟! به بیان صریح‌تر، اگر بعد فرهنگی دفاع مقدس از آن حذف شود، آنچه از مؤلفه‌هایی چون لجستیک و پشتیبانی، آموزش و تجهیزات، ساختار و سازمان باقی می‌ماند چقدر اساسی و چشم‌گیر است؟! و درنهایت اگر دفاع مقدس ماهیتی فرهنگی داشته است، مدل آن چگونه

^۵ حضرت امام خمینی (ره): ایران برای خدا قیام کرده است، برای خدا ادامه می‌دهد و جز دفاع، جنگ ابتدایی با هیچ‌کس نخواهد کرد.

^۶ سرهنگ مجتبی جعفری جانشین بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس ارتش ترکیب نیروهای نظامی ایران در دوران جنگ تحمیلی را این‌گونه برشمرد: «در این جنگ ۲۱۷ هزار ارتشی، ۲ میلیون و ۱۳۰ هزار نیروی بسیجی به همراه ۲۰۰ هزار نیروی سپاه، شهربانی و ژاندارمری در مقابل تجاوز دشمن ایستادند.» (گروه جهاد و مقاومت mashregnews.ir)

است؟ با این وصف، منظور اصلی تحقیق همان‌گونه که بیان شد تبیین استراتژی فرهنگی به‌عنوان مفهومی کلان شامل ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های مربوطه هست.

اهمیت و ضرورت انجام تحقیق

جمهوری اسلامی ایران در دفاع مقدس، در مجموع از نظر عوامل مادی به‌مراتب از عراق ضعیف‌تر بود. عراق در طول جنگ، به لحاظ داشتن سلاح و تجهیزات، تعداد نیروهای نظامی، بنیه اقتصادی و حمایت‌های نظامی، سیاسی و مالی قدرت‌های بین‌المللی و منطقه‌ای، برتری محسوس و غیرقابل‌انکاری نسبت به ایران داشت. با این شرایط می‌توان به عظمت و تأثیر بسیار زیاد عوامل معنوی و فرهنگی در دفاع مقدس پی برد و از آن درس گرفت و در شرایط کنونی جامعه نیز از دستاوردهای فرهنگی آن دوران استفاده کرد. همچنین تأکیدات بسیار رهبر معظم انقلاب در نگهداری، به فراموشی نسپردن، عبرت‌آموزی و بهره‌برداری از گنجینه عظیم دفاع مقدس نیز اهمیت انجام این تحقیق را می‌رساند.

جهت ضرورت انجام تحقیق به موارد زیر نیز می‌توان اشاره کرد:

- فقدان تحقیق علمی مناسب در خصوص استراتژی فرهنگی دفاع مقدس، به‌عنوان یک رخداد مؤثر در تاریخ معاصر.

- فقدان مدل و الگوی بومی مناسب فرهنگی معاصر که به‌صورت تئوریک مدون شده باشد.

- ضرورت خاص تبیین تاریخ فرهنگی روشمند دفاع مقدس از منظر استراتژی آن به‌عنوان یک الگو و مدل

اهداف تحقیق

هدف آرمانی: تبیین ارتقا فرهنگی مبتنی بر الگوی فرهنگی دفاع مقدس

هدف کلی: تبیین استراتژی فرهنگی دفاع مقدس و ارائه راهبردهای مدیریتی برای تداوم این فرهنگ در

جامعه ایران

هدف کاربردی:

۱- تبیین اجمالی مدیریت دفاع مقدس به‌عنوان نمونه‌ای مدیریت فرهنگی

۲- تبیین مبانی و روش‌های حرکت فرهنگی در بخش قدرت دفاعی ملی در حال و آینده

سؤالات تحقیق

۱- ابعاد و مؤلفه‌های استراتژی فرهنگی دفاع مقدس چیست؟

۲- مهم‌ترین راهبردهای مدیریتی برای تداوم فرهنگ دفاع مقدس در جامعه ایران کدام‌اند؟

روش تحقیق

این تحقیق از لحاظ هدف با توجه به نوع اطلاعاتی که ارائه می‌دهد، کاربردی است. بر اساس نحوه گردآوری داده‌ها،

کنترل متغیرها و قابلیت تصمیم‌یافته‌ها در این تحقیق از روش پیمایشی و توصیفی استفاده شده است.

روش جمع‌آوری اطلاعات

به‌طور معمول چهار ابزار عمده برای جمع‌آوری داده‌ها وجود دارند که شامل بررسی اسناد و مدارک، مشاهده، مصاحبه و پرسش‌نامه هست. (خاکی، ۱۳۸۸) در این تحقیق با استفاده از روش کتابخانه‌ای و فیش‌برداری از کتاب‌ها، مدارک، تحقیقات و دیگر مستندات استفاده گردیده و با استفاده از ابزار مصاحبه و پرسشنامه در چارچوب روش میدانی، سایر داده‌ها و اطلاعات موردنظر جمع‌آوری شده است.

جامعه آماری

جامعه آماری عبارت است از مجموعه‌ای از افراد یا واحدها که دارای حداقل یک صفت مشترک باشند. معمولاً در هر پژوهش جامعه موردبررسی یک جامعه آماری است که پژوهشگر مایل است درباره صفت متغیر واحدهای آن به مطالعه بپردازد. جامعه آماری این تحقیق شامل فرماندهان و پیشکسوتان دفاع مقدس است.

روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

در بخش توصیفی اطلاعات، از نرم‌افزار SPSS استفاده شده است. که در این بخش میانگین پاسخ‌ها و میزان انحراف استاندارد محاسبه گردیده است. در بخش استنباطی نیز با همان نرم‌افزار، به‌منظور بررسی معنی‌داری و اولویت‌بندی داده‌ها از آزمون فریدمن یا تحلیل واریانس دوطرفه استفاده گردیده است.

تعریف واژه‌ها و اصطلاحات

۱- فرهنگ: واژه فرهنگ مرکب از پیشوند «فر» به معنی پیش و ریشه باستانی «تنگ» به معنی کشیدن است که در مجموع به برکشیدن و تربیت کردن و برآمدن معنا می‌شود. مفهوم فرهنگ در زبان انگلیسی culture از واژه لاتین cultura گرفته شده است که به معنای کشت و کار بوده است. در زبان عربی نیز فرهنگ به معنی ثقافه است. (سلیمی، ۱۳۷۹) همین‌طور فرهنگ مجموعه‌ای از عقاید اجتماعی درباره‌ی چگونگی زندگی و الگویی برای قضاوت است. (هریس و هانگیتون، ۱۳۸۳) و بالاخره فرهنگ، سیستمی نمادین است که باید آن را به‌عنوان نتیجه فعالیت‌های گروهی از افراد که ارزش‌های یکسان با دیگر اقدامات آن‌ها دارد تعبیر، درک، بحث، تشریح و تحسین کرد و موردتوجه قرارداد. (همان) فرهنگ، بیانی ذهنی بر مبنای ارزش‌ها، شرایط، عقاید، موقعیت‌ها و فرضیات رایج در میان افراد هر جامعه است. (همان)

۲- دفاع: تدابیری که برای مقاومت در مقابل حملات سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی، روانی و یا تکنولوژیکی توسط یک کشور یا چند کشور مولهفته ایجاد می‌شود. دفاع بر مواردی چون دفاع استراتژیکی، دفاع تاکتیکی، دفاع داخلی، دفاع در خط مقدم، دفاع عامل، دفاع غیرعامل، دفاع غیرنظامی، دفاع در عمق، دفاع نقطه‌ای و دفاع منطقه‌ای اطلاق می‌شود. (کالینز، ۱۳۷۰)

۳- مدیریت: مدیریت به معنی فرایند انجام کارها به‌طور اثربخش و کارآمد به‌وسیله دیگران است. وظایف مدیران شامل برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی، رهبری و کنترل هست. (رابینز و دی سنزو، ۱۳۸۶)

۴- مدیریت فرهنگی: مدیریت فرهنگی، مدیریت بر سیستم‌ها و سازمان‌های خرد و کلانی است که با رویکرد و اهداف فرهنگی مهندسی شده باشند و اداره‌ی آن سیستم و سازمان، با رویکرد و اهداف فرهنگی صورت پذیرد. (نقشه مهندسی کشور، ۱۳۸۵)

۵- مدیریت استراتژیک فرهنگی: مدیریت استراتژیک فرهنگی، مدیریت بازده فرهنگی، در هدایت سیستم‌ها و نهادهای خرد و کلانی است که با رویکرد و اهداف فرهنگی مهندسی شده باشند. (همان)

۶- استراتژی: استراتژی در ابتدا یک واژه نظامی بود که در فرهنگ لغات آکسفورد چنین تعریف شده است: «هنر یک فرمانده کل قوا، هنر طراحی و هدایت عملیات بزرگ نظامی و مانورهای بزرگ». (آرمسترانگ، ۱۳۸۱)

ریشه‌ی لغتی استراتژی به کلمه‌ی استراتژوس یونانی برمی‌گردد. استراتژوس در واقع لقب رهبران ارتش باستان آتنی‌ها بوده و واژه‌ی استراتژوس از استراتوس به معنی ارتش است. امروز این واژه برای طرح‌ریزی جامع در حوزه‌های مختلف سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی به کار می‌رود. (لطیفیان، ۱۳۸۴)

هنر و علم به میدان آوردن منابع و نیروها، استراتژی خوانده می‌شود.

۷- استراتژی فرهنگی: هنر انسجام بین عوامل مختلف درونی و بیرونی و ایجاد تعامل هم‌افزایی بین آن‌ها برای تحقق اهداف فرهنگی با سه ویژگی جامع‌نگری، دورنگری و انعطاف‌پذیری (بابایی، ۱۳۸۴)

چهارچوب نظری

با مطالعه منابع و مستندات مربوطه و مرور ادبیات و سوابق نظری در سه حوزه فرهنگ و استراتژی فرهنگی و دفاع مقدس، به ویژه با تأکید بر آیات قرآن و احادیث در مورد جهاد و دیدگاه‌ها و نظریات امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری و تحقیقات انجام شده، ساختار مفهوم مفهومی پژوهش تعیین گردید:

استراتژی

هنری مینتزرگ، به عنوان یکی از متأخرین در این حوزه برای استراتژی پنج معنی پیشنهاد می‌کند. استراتژی به معنی طرح^۷، استراتژی به معنی تمهید^۸، استراتژی به معنی الگو^۹، استراتژی به عنوان وضعیت^{۱۰} و استراتژی به معنی دیدگاه^{۱۱}. گروه مشاوران بوستون استراتژی را امری مربوط به «جایگاه سازمان در میدان‌های رقابتی» می‌دانند و مشاوران مک کینزی آن را با عبارت «درک ابعاد مختلف ساختار صنعت و مبانی رقابت در آن» بیان می‌کنند. تعاریف و تعبیر متفاوت همگی

^۷- plan
^۸- ploy
^۹- pattern
^{۱۰}- position
^{۱۱}- perspective

درست هستند اگر و فقط اگر فلسفه استراتژی را به همراه خود داشته باشند. یعنی بر درک و استفاده از فرصت‌ها استوار باشند استراتژی یک برنامه نیست بلکه یک طرز نگرش است. (غفاریان و کیانی، ۱۳۸۴)

قدرت اصلی تصمیم‌گیری استراتژیک هنگامی ظاهر می‌شود که مفاهیم آن به صورت یک «نگرش» در رفتار فرد تصمیم‌گیر رسوخ کند. این نگرش، مبنایی برای تفکر استراتژیک به شمار می‌آید. تفکری که بستر شکل‌گیری استراتژی اثربخش است. (همان)

همچنین استراتژی عبارت است از تعیین اهداف و آرمان‌های بلندمدت و اساسی برای یک شرکت و پذیرش مجموعه‌ای از اقدامات و تخصیص منابع لازم برای حصول به این اهداف و آرمان‌ها. (اعرابی، ۱۳۸۵)

علی‌رغم تشتت آرای که در تعریف استراتژی وجود دارد می‌توان در یک جمع‌بندی آن را به صورت زیر تعریف کرد: «هنر ایجاد سازگاری و تعامل هم‌افزایی (سین رژی) بین عوامل و منابع مختلف درونی و بیرونی با حفظ ویژگی دورنگری، آینده‌نگری و انعطاف‌پذیری در راستای آرمان‌ها و منافع حیاتی. (اعرابی، ۱۳۸۵)

استراتژی فرهنگی

استراتژی فرهنگی، تعیین‌کننده مسیر و راهی است که متناسب با فرصت‌ها و تهدیدها، قوت‌ها و ضعف‌های محیطی برای نیل به اهداف فرهنگی تدوین می‌شوند. (همان)

همچنین می‌توان گفت استراتژی فرهنگی، هنر انسجام بین عوامل مختلف درونی و بیرونی و ایجاد تعامل هم‌افزایی بین آن‌ها برای تحقق هدف‌های فرهنگی با سه ویژگی جامع‌نگری، دورنگری و انعطاف‌پذیری. (بابایی، ۱۳۸۴)

الگوی شکل‌گیری استراتژی فرهنگی

عوامل مؤثر در استراتژی فرهنگی از سه جهت مورد توجه هستند:

الف- آرمان‌ها، منافع حیاتی و سیاست‌ها: مقوله‌هایی هستند که به صورت طولی واقع شده و هرکدام انعکاسی از بالا. به عبارتی سیاست‌ها بایدها و نبایدهایی هستند که با توجه به اهداف، نقاط قوت و ضعف، فرصت‌ها و فشارها تدوین می‌گردند. اهداف همان منافع کمی شده می‌باشند. منافع حیاتی اموری هستند که کلیت یک نظام و سیستم بر طبق آن‌ها می‌چرخد. این منافع انعکاسی از آرمان‌های دینی، مذهبی، مکتبی و حتی سیاسی است که مبتنی بر نوع نگرش‌ها متفاوت می‌گردد.

ب- قوت‌ها و ضعف‌ها: هر محیطی بر طبق ویژگی‌ها و خصوصیتی که بر آن مترتب است، در مقایسه با محیط‌های دیگر از یک سری نقاط قوت و ضعف برخوردار است. رعایت این ویژگی‌ها از عوامل مهم و مؤثر در هر استراتژی از جمله استراتژی فرهنگی است.

ج- فرصت‌ها و فشارها: دو سازمان یا دو جامعه وقتی باهم مقایسه می‌گردند، نقاط قوت و ضعف هر کدام نسبت به دیگری به فرصت‌ها و عوامل فشار تبدیل می‌گردد.

نکته قابل توجه این است که نوع نگرش به جهات داخلی و خارجی بر اساس اصول و مبانی برخاسته از آرمان‌ها و منافع صورت می‌گیرد. به معنای دیگر، نوع نگاه به هستی و جایگاه انسان در آن، تشکیل‌دهنده مبانی و عناصر اصلی ارزش‌ها و جهات فکری است. (همان)

استراتژی‌های مدیریت فرهنگ

استراتژی‌های مدیریت فرهنگ به منظور دستیابی و تحقق اهداف بلندمدت برای یکی از دو منظور زیر طراحی می‌شوند:

۱. تغییر فرهنگ به روش خاص ۲. تقویت فرهنگ موجود سازمان - یعنی ارزش‌ها و راه‌های انجام کارها؛ بنابراین دودسته استراتژی در مقوله مدیریت فرهنگ داریم:

۱. استراتژی تغییر فرهنگ: برای تغییر وضعیت فرهنگی موجود سازمان و تبدیل آن به وضعیت فرهنگی مطلوب.

۲. استراتژی تقویت فرهنگ: تا وقتی که فرهنگ موجود مناسب به نظر می‌رسد، باید تلاش کرد که ویژگی‌های آن حفظ و تقویت شود. (اعرابی ۱۳۸۵)

دفاع مقدس

۱-۶-۲- ماهیت جنگ تحمیلی

جهاد دفاعی زمانی است که جنگ بر فرد یا جمعیتی تحمیل شود و مورد هجوم قرار می‌گیرند در اینجا نیز تمام قوانین آسمانی از جمله اسلام و همچنین قوانین بشری، آن‌ها که عاقلانه حکم می‌کنند، به فرد یا جمعیتی که مورد هجوم واقع شده‌اند حق می‌دهد که از خود دفاع کنند. (حسینعلی، ۱۳۹۱)

در روزهای آغازین جنگ، شبهاتی درباره دفاع مشروع مطرح می‌شد. زمینه بروز این شبهات، اسلامی بودن کشور عراق و مسلمان بودن نیروهای عراقی بود. از این رو، حضرت امام به دفع این شبهات و تبیین ماهیت جنگ و متجاوزان پرداخت تا رزمندگان اسلام با بصیرت کامل به دفاع مقدس خویش ادامه دهند. ماهیت جنگ عراق علیه ایران از دیدگاه امام دارای سه مشخصه ذیل بود:

۱ - جنگ اسلام و کفر

۲ - جنگ حق و باطل

۳ - جهاد دفاعی (شیداییان، ۱۳۸۰)

جهاد فی سبیل الله نقطه تمایز دفاع مقدس با سایر جنگ‌ها

بسیاری از ویژگی‌های دفاع مقدس با نحوه دفاع سایر ملت‌ها و حماسه‌ها و ایثارها و فنون دفاعی و رزمی مشترک است؛ اما آنچه دفاع مقدس ما را از سایر دفاع‌ها متمایز کرده، یعنی آن هسته مرکزی و امتیاز خاص و برجستگی دفاع مقدس، همان کلمه فی سبیل الله است.

در رابطه با شهادت‌طلبی شما می‌بینید ژاپنی‌ها در زمینه عملیات انتحاری اعجوبه آفریدند. این خصلت فی سبیل الله بودن است که به حماسه‌ها صبغه و رنگ جدید می‌دهد. جهاد، عملیات رزمی فی سبیل الله است در خدمت انسانیت و برای انسانیت. در اسلام شیخون حرام است. در فقه شیعه جهاد ابتدایی مشروط به حضور امام است. استفاده از سلاحی که به‌غیر از دشمن به دیگری نیز صدمه می‌زند ممنوع است. در فقه ما اسیر جنایت‌کار نیست، مجروح جنگی را نمی‌شود به حال خودش رها کرد. حتی حقوق فرهنگی اسرا در فقه ما رعایت شده است. (شیداییان، ۱۳۸۹)

فرهنگ دفاع مقدس:

از نظر قرآن کریم، رزمندگان اسلام باید دارای ویژگی‌ها و صفات اخلاقی خاصی باشند تا بتوانند کیان خویش را در برابر تهاجم بیگانه حفظ کنند در اینجا به اختصار، به تعدادی از این ارزش‌ها و ویژگی‌های اخلاقی اشاره می‌کنیم:

۱ - صبر و پایداری

قرآن کریم تصریح می‌کند که از عوامل پیروزی‌آفرین در صحنه نبرد، صبر و پایداری رزمندگان است: ای پیامبر، مؤمنان را به جهاد برانگیز. اگر از [میان] شما، بیست تن شکیبیا باشند بر دویست تن چیره می‌شوند و اگر از شما یک‌صد تن شکیبیا باشند بر هزاران تن از کافران پیروز می‌گردند، چراکه آنان قومی‌اند که نمی‌فهمند.^{۱۲} اکنون خدا بر شما تخفیف داده و معلوم داشت که در شما ضعفی هست. پس اگر از [میان] شما یک‌صد تن شکیبیا باشند، بر دویست تن پیروز گردند و اگر از شما هزار تن باشند، به توفیق الهی بر دو هزار تن غلبه کنند و خدا با شکیبیایان است.^{۱۳}

۲ - یاد خدا

قرآن کریم، رزمندگان مسلمان را توصیه می‌کند به هنگام برخورد با دشمن، خداوند متعال را بسیار یاد کنند تا پیروز و رستگار شوند: ای کسانی که ایمان آورده‌اید، چون با گروهی برخورد می‌کنید، پایداری ورزید و خدا را بسیار یاد کنید، باشد که رستگار شوید.^{۱۴}

^{۱۲}. انفال، آیه ۶۵.

^{۱۳}. انفال، آیه ۶۶.

^{۱۴}. همان، آیه ۴۵.

۳- توکل

توکل به خداوند متعال از جمله ارزش‌هایی است که قرآن کریم رزمندگان مسلمان را بارها بدان توصیه می‌کند: اگر خدا شما را یاری کند، هیچ‌کس بر شما غالب نخواهد شد و اگر دست از یاری شما بردارد، چه کسی بعد از او شما را یاری خواهد کرد؟ و مؤمنان باید تنها بر خدا توکل کنند.^{۱۵} قرآن کریم همچنین سیمای رزمندگان متوکل را این‌گونه ترسیم می‌کند: همان کسانی که [برخی از] مردم به ایشان گفتند: مردمان برای [جنگ با] شما گردآمده‌اند؛ پس از آن بترسید؛ و [ولی این سخن] بر ایمانشان افزود و گفتند: خدا ما را بس است و نیکو حمایتگری است.^{۱۶}

۴- شوق جهاد

از ارزش‌های اخلاقی که قرآن کریم برای مؤمنان رزمنده برمی‌شمارد، شوق جهاد در راه خدا است؛ مؤمنانی که اگر نمی‌توانستند در صحنه نبرد حضور پیدا کنند، سخت غمگین می‌شدند و اشک از دیدگانشان جاری می‌گشت: و [نیز] گناهی نیست بر کسانی که چون پیش تو آمدند تا سوارشان کنی [و] گفتی: چیزی پیدا نمی‌کنم تا بر آن سوارتان کنم، برگشتند و در اثر اندوه، از چشمانشان اشک فرومی‌ریخت که [چرا] چیزی نمی‌یابند تا [در راه جهاد] خرج کنند.^{۱۷}

۵- اخلاص

در قرآن کریم، جهاد و دفاع با قید (فی سبیل الله) همراه است و رزمندگان و مجاهدان از آن رو مورد تمجید قرار می‌گیرند و به آنان وعده پاداش اخروی داده می‌شود، که در راه خدا می‌جنگند.^{۱۸}

۶- شهادت طلبی

از نظر قرآن کریم، شهادت و کشته شدن در راه خدا، عین حیات و برخورداری از رزق و نعمت‌های خاص الهی است.^{۱۹} و کسی که در راه خدا به شهادت برسد، به مقامی منیع و درجه‌ای رفیع بار یافته است.^{۲۰} از این رو، رزمندگان اسلام، نه تنها در میدان نبرد از مرگ نمی‌هراسند، که آرزو و دعا می‌کنند که در راه خدا کشته شوند.^{۲۱}

۱۵. آل عمران (۳)، آیه ۱۶۰. همچنین رک: آل عمران، آیه ۱۲۲ و توبه (۹)، آیه ۵۱.

۱۶. آل عمران (۳)، آیه ۱۷۳.

۱۷. توبه (۹)، آیه ۹۲.

۱۸. رک: نساء (۴)، آیه ۹۵ و توبه (۹)، آیه ۲۰.

۱۹. رک: نساء (۴)، آیه ۷۴؛ آل عمران (۳)، آیه ۱۶۹ و محمد (۴۷)، آیه ۴۷.

۲۰. در آیه ۱۱۲ سوره توبه، برخی از این ارزش‌ها بیان شده است. در این آیه آمده است: ((آن مؤمنان] همان توبه‌کنندگان، پرستندگان، سپاسگزاران، روزه‌داران، رکوع‌کنندگان، سجده‌کنندگان، وادارندگان به کارهای پسندیده، بازدارندگان از کارهای ناپسند و پاسداران مقررت خدایند و مؤمنان را بشارت‌ده.))

۲۱. رک: نساء (۴)، آیه ۹۴؛ توبه (۹)، آیه ۲۵؛ انفال (۸)، آیه ۱۵-۱۶؛ احزاب (۳۳)، آیه ۱۶؛ انفال (۸)، آیه ۴۶؛ آل عمران (۳)، آیه ۱۵۲ و توبه (۹)، آیه ۸۱.

ارزش‌های اخلاقی دیگری در قرآن کریم برای مجاهدان و رزمندگان اسلام بیان شده است. قرآن کریم افزون بر ارزش‌های اخلاقی، از پاره‌ای ضد ارزش‌های اخلاقی نام می‌برد که آفت نیروهای رزمنده در صحنه نبرد است و باعث شکست آنان در برابر دشمن می‌شود. دنیاطلبی، غرور، فرار، تفرقه و اختلاف، نافرمانی، راحت‌طلبی، از آن جمله‌اند. (تقی زاده اکبری، ۱۳۸۰)

رهبر معظم انقلاب نیز در سخنرانی‌های متعددی اهمیت فرهنگ دفاع مقدس را مورد تأکید قرار داده، می‌فرماید: خاطرات و واقعیات و درس‌های هشت سال دفاع مقدس، یک فرهنگ ساری و جاری و سرچشمه‌ای است که اگر به درستی درک و فهم شود، قطعاً به سود ملت ایران و آینده کشور خواهد بود. (بیانات حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای مدظله العالی در دیدار جمعی از فرماندهان نظامی و انتظامی، ۹۳/۷/۲) همچنین ویژگی‌های فرهنگ دفاع مقدس را این چنین بیان می‌کنند:

هشت سال دفاع مقدس ما صرفاً یک امتداد زمانی و فقط یک برهه‌ی زمانی نیست؛ گنجینه‌ی عظیمی است که تا مدت‌های طولانی ملت ما می‌تواند از آن استفاده کند، آن را استخراج کند و مصرف کند و سرمایه‌گذاری کند. حادثه‌ی عظیم این هشت سال، مجموعه‌ای است از صفات والا، فرهنگ‌های پسندیده و برگزیده و ممتاز، عقاید و معارف والا، ای که ملت ما در طول تاریخ ارث برده یا استعدادش را در خودش حفظ کرده بوده، که با انقلاب اسلامی این استعدادها بروز کرد. آنچه در دوران آن هشت سال از بروز خصلت‌های والا و پسندیده‌ی انسانی، از شجاعت، از ایثار، از اخلاص، از صدق و صفا، از بروز تدبیرهایی که از یک جوان چنین تدابیری انتظار نمی‌رفت - این برجستگی‌هایی که در دوره‌ی هشت سال دفاع مقدس به وجود آمد - اتفاق افتاد، با هزینه‌های زیادی هم همراه بود. چقدر جان عزیز فدا شد... .

آن عزتی، اعتمادبه‌نفسی، احساس اقتداری که از ناحیه‌ی معنویت رزمندگان ما و جامعه‌ی اسلامی ما احساس شد و توانست آن حادثه‌ی عجیب و شگفت‌انگیز - یعنی پیروزی در دفاع مقدس و شکست نخوردن در مقابل تهاجم این همه دشمن - را رقم بزند، آن خصوصیات، آن خصلت‌ها، برای ملت ما، برای کشور ما، یکی از بزرگ‌ترین نیازهاست. این‌ها را بایستی نگاه داریم و در مقابله‌ی با تلاشی که می‌شود برای به فراموشی سپردن آن‌ها، مقاومت کنیم... .

آنچه در جمع‌بندی دفاع مقدس، انسان می‌تواند بگوید، این است که این هشت سال، مظه‌ری از برترین صفاتی است که یک جامعه می‌تواند به آن‌ها بیابد و از جوانان خودش انتظار داشته باشد. یعنی دفاع مقدس مظهر حماسه است، مظهر معنویت و دین‌داری است، مظهر آرمان‌خواهی است، مظهر ایثار و از خودگذشتگی است، مظهر ایستادگی و پایداری و مقاومت است، مظهر تدبیر و حکمت است. (بیانات حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای مدظله العالی در دیدار فعالان عرصه هنر دفاع مقدس، ۸۸/۶/۲۴) ایشان توجه به شکوفایی استعدادها و تدبیر جوان‌های حاضر در جبهه‌ها را از ارزش‌های دفاع مقدس می‌دانند و می‌فرمایند: جنگ، کار پیچیده‌ای است. مدیریت جنگ و فرماندهی جنگ، کار بسیار سنگین و پیچیده‌ای است. این کار را جوان‌های نارس ما در بسیاری از بخش‌ها انجام می‌دادند. این تدبیر، این حکمت، چیز بسیار شگفت‌آوری است؛ مظهر شکوفایی استعدادها و ظرفیت‌هاست. چقدر جوان‌های کم‌سال رفتند در جبهه و توانستند در آنجا کارهای بزرگ از خودشان نشان بدهند. بعضی شهید شدند، بعضی هم جزو سرمایه‌های انقلاب بودند،

بعدها کشور از این‌ها استفاده کرد. حقیقتاً این‌جوری بود که سپاه پاسداران یکی از مراکز صدور نیرو به همه جای کشور شده در طول این بیست و هفت هشت سال؛ به خاطر اینکه جنگ توانست از یک مجموعه‌ی جوان، مجموعه‌ای از عناصر کارآمد و با استعداد درست کند و تحویل بدهد؛ چون استعدادها در این‌ها شکوفا شد. جنگ مظهر این ارزش‌هاست. این‌ها چیزهایی نیست که هیچ ملتی از این‌ها خود را بی‌نیاز بداند. (بیانات حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای مدظله العالی در دیدار فعالان عرصه هنر دفاع مقدس، ۸۸/۶/۲۴)

رهبر معظم انقلاب ایمان قلبی و باور به دین و قیامت را ضامن عزم و همت رزمندگان می‌داند و می‌فرماید:

همیشه عزم راسخ شما، هوشمندی و بصیرت شما، ایستادگی و قاطعیت و شجاعت شما می‌تواند همه‌ی دشمنان را هرچند به‌ظاهر بزرگ و نیرومند باشند، به شکست بکشاند. امروز هم همین‌جور است؛ فردا هم همین‌جور است. ملت ایران اگر بخواهد به اوج سعادت دنیا و آخرت برسد - که می‌خواهد و ان‌شاءالله خواهد رسید - راهش عبارت است از شجاعت، بصیرت، تدبیر، عزم راسخ، اراده‌ی مستحکم از سوی زن و مرد؛ و همه‌ی این‌ها متکی بر ایمان، ایمان اسلامی. آن چیزی که ضامن این عزم و همت راسخ در رزمندگان ما بود، ایمان قلبی‌شان بود. دین را، خدا را، قیامت را، مسئولیت انسانی در مقابل خدا را باور داشتند؛ این باور در هر ملتی، در هر جامعه‌ای وجود داشته باشد، او را آسیب‌ناپذیر می‌کند؛ می‌توانند مقاومت کنند

همچنین درباره حضور و ایستادگی مردم می‌فرماید: مهم‌ترین نقطه‌ی قوت ما در قیام جمهوری اسلامی، نقطه‌ی قوت انسانی بود. ما که نه سلاح داشتیم، نه پول داشتیم، نه سازمان‌دهی داشتیم، نه حزب داشتیم و نه پشتیبانی جهانی؛ ما ملت ایران در همه‌ی کشورهای دنیا یک نقطه را نداشتیم که از قیام، انقلاب و حرکت ما حمایت و دفاع کنند. آنچه این ملت را پیروز کرد، قدرت نیروی انسانی بود؛ یعنی آگاهی و ایستادگی؛ همان‌که امیرالمؤمنین در جنگ صفین فرمود: «ألا لا یحمل هذا العلم أלא اهل البصر والصبر»؛ بصر یعنی بصیرت و آگاهی؛ صبر یعنی پایداری. (بیانات حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای مدظله العالی در دیدار خانواده معظم شهدا و... استان همدان، ۸۳/۴/۱۶)

رهبر معظم انقلاب درباره ویژگی‌های فرماندهی و رهبری حضرت امام در دفاع مقدس می‌فرماید: غیر از دوران پیامبر، فرمانده کل قوای عارف و حکیم و عاشق و الهی در دنیا سراغ نداریم... ما در هیچ جای دنیا، نه امروز و نه در گذشته، نیروی نظامی‌ای را سراغ نداریم که تحت فرماندهی انسانی معنوی و الهی و عارف و دارای رقیق‌ترین احساسات بشری و درعین‌حال با قاطعیت و صلابتی که هیچ فرماندهی در دنیا از آن برخوردار نیست، به حراست و دفاع از ناموس و حیات شرافتمندانه ملت در مقابل تجاوزگران بپردازد. همچنین، در تبیین نقش معنوی امام در ایجاد تحول روحی رزمندگان می‌فرماید: در حقیقت فاتح این فتح الفتوح خود او بود؛ او بود که این انسان‌ها را

ساخت، او بود که این فضا را مهیا کرد، او بود که این مسیر را به وجود آورد، او بود که ارزش‌های اسلامی را بعد از انزوا و خمول دوباره احیا کرد. (شیداییان، ۱۳۸۰)

بنیان‌گذار انقلاب اسلامی حضرت امام خمینی (ره)، پیروزی رزمندگان را در قدرت ایمان و عشق به شهادت می‌داند و می‌فرماید: افراد کم با بازوان قوی و قلب مطمئن و قلب متوجه به خدای تبارک و تعالی و عشق به شهادت و عشق به لقاءالله، این‌هاست که پیروزی می‌آورد. پیروزی را شمشیر نمی‌آورد، پیروزی را خون می‌آورد. پیروزی را افراد و جمعیت‌های زیاد نمی‌آورد، پیروزی را قدرت ایمان می‌آورد. ما أَكثَرَ الضَّجِيجِ وَ أَقَلَّ الحَجَّاجِ؛ حاجی خیلی می‌رود به مکه، لکن آن‌که حج الهی را بجا می‌آورد، آن کم است و سپاه پاسداران و بسیج و ارتش، آن اقلیتی هستند در جنگ و آن اقلیتی هستند در نبرد که كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ. این برکت اسلام است. این برکت قرآن کریم است که در بین ما هست. اسلام است که همه قشرها را به هم پیوند می‌دهد و یک هم‌چو بسیج عمومی درست می‌کند. (صحیفه نور، موسسه تنظیم آثار امام خمینی (ره))

امام خمینی (ره) می‌فرماید: «جنگ ما جنگ مکتب ماست علیه تمامی ظلم و جور، جنگ ما جنگ اسلام است علیه تمامی نابرابری‌های دنیای سرمایه‌داری و کمونیسم، جنگ ما جنگ پابرهنگی علیه خوش‌گذرانی‌های مرفهین و حاکمان بی‌درد کشورهای اسلامی است. این جنگ سلاح نمی‌شناسد، این جنگ خانه و کاشانه و شکست و تلخی و کمبود و فقر و گرسنگی نمی‌داند. این جنگ، جنگ اعتقاد است، جنگ ارزش‌های اعتقادی - انقلابی علیه دنیای کثیف زور و پول و خوش‌گذرانی است. جنگ ما، جنگ قداست، عزت و شرف و استقامت علیه نامردمی‌هاست.» (شیداییان، ۱۳۸۰)

همچنین ایشان ارزش‌های دفاع مقدس را این‌چنین برمی‌شمارند: آن اخلاص و محبت شما و آن ایثار در راه خدا، بالاترین ارزش است برای شما. آن ایثار و اخلاص است که حتی در ترازوی عالم غیب هم نمی‌شود که سنجش بشود. آن پیش‌خدا، تبارک و تعالی سنجش می‌شود و ما مفتخریم که در یک همچو برهه از زمان واقع شدیم، که مثل شما عزیزان در آنجا و در آن زمان و در آن مکان واقع شدید و ما از هوایی تنفس می‌کنیم که شما از آن هوا تنفس می‌کنید. شما ایثارگرید و شما اخلاص‌مندید، شما بر نفس خود پیروز شدید و ما عقب ماندیم. (بنی لوحی، ۱۳۷۸)

حضرت امام همچنین از شاعران، نویسندگان و هنرمندان دعوت می‌کرد تا گوشه‌هایی از تلاش‌های مخلصانه و ایثارگرانه رزمندگان اسلام در دفاع از اسلام و میهن اسلامی را با شیوه‌ای نو و هنرمندانه به ملت ایران عرضه و مردم را برای حضور بیش‌تر و جدی‌تر در جنگ تهییج نمایند: در محافل هفته‌ی جنگ، فواید و نتایج و پیامدهای آن (دفاع مقدس) را برشمارند و روح شجاع این رزمندگان را هرچه بیش‌تر تقویت کنند. صحیفه نور امام خمینی (ره)، ج ۱۶، ص ۱۹۸)

همچنین در تعیین ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌ها از پژوهش‌های زیر استفاده شده است: بر اساس یک پژوهش علمی بر روی هشت هزار وصیت‌نامه شهدا، این پژوهش نشان می‌دهد که عواملی همچون الهام گرفتن از مکتب عاشورا، تبعیت از ولی امر زمان و دفاع از جمهوری اسلامی انگیزه‌های اصلی شهدای ما برای رفتن به جبهه‌ها بوده است و در بین همه وصیت‌نامه‌ها حتی یک مورد مسئله ملی‌گرایی و ایران‌منهای اسلام به‌عنوان هدف مطرح نبوده است.

در بررسی دیگری که بر روی پنجاه هزار وصیت‌نامه شهید به عمل آمده در جامعه آماری ما به طور میانگین در هر وصیت‌نامه ۴ بار نام امام حسین علیه‌السلام، کربلا، عاشورا، زینب و ابوالفضل می‌باشد. به طور متوسط در هر وصیت‌نامه ۴ بار نام امام خمینی (ره) و نایب امام زمان آورده شده است. در صد در صد وصیت‌نامه‌ها حداقل یک بار انگیزه حضور در جنگ، دفاع از اسلام آمده است. در ۲۵ درصد وصیت‌نامه‌ها، دفاع از ایران به عنوان جمهوری اسلامی آمده و در هیچ موردی اسمی از ایران منهای اسلام نیامده و در ۵ درصد نفی وطن‌پرستی و ملی‌گرایی شده است. (حسینعلی، ۱۳۹۱)

در مقاله پژوهشی با عنوان بررسی عوامل مدیریتی مؤثر بر عملکرد فرماندهان سپاه در دفاع مقدس که توسط سید مصطفی مدنی در سال ۱۳۸۷ نگاشته شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد به ترتیب اصل پیشتازی و پیش قدمی، سبک مدیریتی Z، سبک Y، ویژگی‌های فردی، اشتراک فرهنگی و سبک X در موفقیت فرماندهان تأثیرگذار بوده است.

در مجموع این پژوهش نشان می‌دهد موفقیت در فرماندهی با نفوذ در رفتار زیردستان و به دست آوردن رضایت خاطر آن‌ها رابطه تنگاتنگی دارد. (مدنی، ۱۳۸۷)

مقاله پژوهشی با عنوان بررسی نقش رهبری و فرماندهی نظامی در دفاع مقدس و جنگ آینده که توسط خودسیانی، مصطفی. مرادپیری، هادی. خان احمدی، اسماعیل در سال ۱۳۹۱ نگاشته شده است. در نتایج حاصل از تحقیق اخلاق فرماندهی بهترین شاخص فرماندهی نظامی به دست آمده است. خودسیانی و همکاران، (۱۳۹۱)

مقاله پژوهشی با عنوان تبیین عوامل شکل‌دهنده روحی و معنوی رزمندگان در دوران دفاع مقدس که توسط محمدمهدی بهداروند، محمدرضا قرایی آشتیانی و چمران بویه در سال ۹۲ نگاشته شده است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که اسلام ناب بیشترین تأثیر و منافع اقتصادی کمترین تأثیر را در روحیه مقاومت رزمندگان داشته است. (بهداروند و همکاران، ۱۳۹۲)

مقاله پژوهشی با عنوان منابع قدرت نرم انقلاب اسلامی ایران (مطالعه موردی؛ تحلیل وصیت‌نامه شهدای دانشگاه امام صادق (ع)) که توسط اصغر افتخاری و محمد جانی پور نگاشته شده و در سال ۹۱ چاپ شده است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که منابع فرهنگی قدرت نرم بیشترین سهم از تأکید را نزد شهدا داشته است که عبارت‌اند از: باورهای دینی و ایمان محوری، جهاد و مجاهدت رزمندگان انقلابی، عزت مداری و الگوگیری از قیام عاشورا، توسعه علمی کشور. منابع سیاسی قدرت نرم دومین اولویت را نزد شهدا داشته است که عبارت‌اند از: پرچم‌داری انقلاب اسلامی، تأکید بر ولایت مداری و رهبری، تأکید بر وحدت و اعتماد ملی، تأکید بر احیای هویت جهان اسلام. (افتخاری و جانی پور، ۱۳۹۲)

پژوهش انجام شده با عنوان بررسی عوامل حضور بسیجیان در جبهه‌های نبرد توسط حسینعلی احسانی که سال ۹۱ توسط پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس به چاپ رسیده است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد انگیزه حضور رزمندگان در جبهه‌ها، اول انگیزه‌های معنوی و دوم خصوصیات و شیوه رهبری امام خمینی (ره) بوده است و انگیزه‌های اجتماعی و مادی تأثیر کمی در انگیزه حضور ایشان داشته است. (حسینعلی، ۱۳۹۱)

پایان‌نامه کارشناسی ارشد مدیریت امور دفاعی که توسط مصطفی رسولی در سال ۱۳۷۹ با عنوان فرماندهی امام خمینی و پیروزی عملیات‌ها از آغاز جنگ تا پایان عملیات بیت‌المقدس نگاشته شده است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد، ظهور روحیه تهاجمی و دفع دشمن از زمانی است که بنی‌صدر عزل می‌گردد و حضرت امام شخصاً عهده‌دار فرماندهی کل قوا می‌گردد و با همان امکانات، در سایه تدابیر و هدایت، رزمندگان اسلام به پیروزی دست یافتند. (مصطفی، ۱۳۷۹).

پایان‌نامه کارشناسی ارشد معارف اسلامی و مدیریت که توسط مهدی مولائی آرانی در سال ۱۳۸۹ با عنوان بررسی عوامل جهت دهنده سرمایه اجتماعی در دوران دفاع مقدس نگاشته شده است. در این تحقیق مهم‌ترین مقوله‌های سرمایه اجتماعی، رهبری و ولایت امام خمینی (ره)، مبانی اعتقادی مردم، صفات روحی مردم و شرایط جنگ و فضای سیاسی ارزیابی شده است. (مولائی آرانی، ۱۳۸۹)

متغیرهای تحقیق

متغیر وابسته: استراتژی فرهنگی دفاع مقدس

متغیرهای مستقل: اعتقادات و ارزش‌های اسلامی، رهبری امام خمینی (ره)، مدیریت و فرماندهی دفاع مقدس، مردمی بودن و هنر و ادبیات

یافته‌های تحقیق

بر اساس روش‌های ذکر شده در روش تجزیه و تحلیلی اطلاعات، در دو بخش توصیفی و استنباطی یافته‌های پیمایش ارائه می‌گردد. قابل ذکر است، محاسبه میانگین و انحراف برای تمامی ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌ها محاسبه گردیده که در اینجا محاسبه برای ابعاد ذکر می‌گردد:

انحراف استاندارد	میانگین	ابعاد	
12.49	83.53	اعتقادات و ارزش‌های اسلامی	ابعاد فرهنگی
9.62	91.53	رهبری امام خمینی (ره)	
11.27	83.5	فرماندهی دفاع مقدس	
12.53	80.66	مردمی بودن	
17.33	63.47	هنری - ادبی	

بررسی میزان اهمیت تفاوت ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های فرهنگ دفاع مقدس با استفاده از آزمون فریدمن صورت گرفته است که برای نمونه محاسبه برای معناداری تفاوت ابعاد ذکر می‌گردد: با استناد به مقدار آماره آزمون کای اسکوئر (۷۹.۹۳۷) و درجه آزادی ۴ و سطح معنی‌داری ۰.۰۰۰۱ و مقایسه آن با سطح خطاپذیری ۰.۰۱، نتیجه می‌گیریم که به لحاظ آماری با اطمینان ۹۹ درصد و در سطح خطای کوچک‌تر از ۰.۰۱، تفاوت معناداری بین ابعاد استراتژی فرهنگی دفاع مقدس وجود دارد. ($p < 0.01$)

رتبه‌بندی ابعاد

رتبه	میانگین رتبه	ابعاد
دوم	3.25	اعتقادات و ارزش‌های اسلامی
اول	4.70	رهبری امام خمینی (ره)
سوم	3.08	فرماندهی دفاع مقدس
چهارم	2.73	مردمی بودن
پنجم	1.23	هنری - ادبی

رتبه‌بندی مؤلفه‌ها

رتبه	میانگین رتبه	مؤلفه‌ها	ابعاد
اول	۲.۳۴	گرایشی	اعتقادات و ارزش‌های اسلامی
دوم	۱.۹۵	شناختی	
سوم	۱.۷۰	رفتاری	
اول	۱.۸۰	ویژگی‌های حضرت امام	رهبری امام خمینی (ره)
دوم	۱.۲۰	تدابیر و روش‌های حضرت امام	
اول	۱.۷۸	اخلاق فرماندهی	فرماندهی دفاع مقدس
دوم	۱.۲۲	سبک مدیریتی	
دوم	۱.۱۶	حضور اقشار، قومیت‌ها و اقلیت‌ها	مردمی بودن
اول	۱.۸۴	ویژگی‌های حضور مردمی	
-	-	انواع قالب‌های هنری	هنری

رتبه‌بندی شاخص‌ها

رتبه	میانگین رتبه	شاخص‌ها	مؤلفه‌ها
اول	3.98	خداشناسی	شناختی
دوم	3.2	بصیرت دینی	
سوم	3.19	دین‌شناسی	
چهارم	2.53	دشمن‌شناسی	
پنجم	2.09	انسان‌شناسی	
اول	11.75	خدامحوری	گرایشی
دوم	10.8	ولایت مداری	
سوم	10.23	اعتقاد به جهاد	

چهارم	10.02	روحیه جهادی		
پنجم	9.92	روحیه حماسی		
ششم	9.84	روحیه انقلابی		
هفتم	9.81	تشبه به شهدای کربلا		
هشتم	9.72	شهادت‌طلبی		
نهم	9.44	توکل		
دهم	9.2	آخرت‌گرایی		
یازدهم	9.02	اخلاص		
دوازدهم	8.84	تکلیف‌گرایی		
سیزدهم	8.22	روحیه آرمان‌خواهی		
چهاردهم	7.55	عزتمندی و غرور ملی		
پانزدهم	7.52	باور به امداد غیبی		
شانزدهم	6.75	تولی و تبری		
هفدهم	4.38	خودباوری		
اول	16.78	التزام به ولایت‌فقیه		رفتاری
دوم	15.19	ایثار و فداکاری		
سوم	14.95	تعاون و همکاری		
چهارم	14.81	شجاعت		
پنجم	14.78	صبر و استقامت		
ششم	14.23	قناعت و ساده زیستی		
هفتم	13.44	صداقت		
هشتم	13.41	کسب رزق حلال		
نهم	13.14	انس با قرآن		
دهم	13.12	فروتنی و تواضع		
یازدهم	12.84	اخوت و همدلی		
دوازدهم	12.73	مسئولیت‌پذیری و تعهد		
سیزدهم	12.41	حفظ حدود الهی		
چهاردهم	12.16	احترام به والدین		
پانزدهم	12.14	دفاع از وطن		
شانزدهم	12.06	خواندن ادعیه		
هفدهم	11.98	خواندن نماز		
هیجدهم	11.17	تهذیب نفس		
نوزدهم	11.17	سرزندگی و نشاط		
بیستم	11.16	حسن خلق		
بیست و یکم	10.53	کمک به نیازمندان		
بیست و دوم	9.62	امر به معروف و نهی از منکر		
بیست و سوم	7.92	خلاقیت و نوآوری		
بیست و چهارم	7.52	تدبیر و حکمت		

رتبه	میانگین رتبه	شاخص‌ها	مؤلفه‌ها
اول	2.22	شخصیت فرهمند	ویژگی‌های امام خمینی ره
دوم	1.89	طمأنینه و تواضع	
دوم	1.89	ظلم‌ستیزی	
اول	5.50	بازتعریف عرصه نبرد به حق و باطل	تدابیر و روش‌های امام خمینی ره
دوم	5.09	تعیین اهداف الهی	
سوم	4.86	ایجاد وحدت و انسجام	
چهارم	4.61	ایجاد بسیج	
پنجم	4.53	قدرشناسی از رزمندگان	
ششم	4.42	اعتماد به استعدادها داخلی	
هفتم	4.08	مقابله با عوامل بازدارنده داخلی	
هشتم	2.91	تصمیم‌گیری سازمان‌یافته	

رتبه	میانگین رتبه	شاخص‌ها	مؤلفه‌ها
اول	4.16	مجاهدت بیشتر از دیگران	اخلاق فرماندهی
دوم	3.83	خود را از دیگران بالاتر ندانستن	
سوم	3.66	پیشرو بودن در خطر	
چهارم	3.56	عدم تمایل به استفاده از امتیاز	
پنجم	3.45	انجام امور شخصی خود	
ششم	2.34	انجام کار دیگران	
اول	4.73	برخوردار از روحیه قوی	سبک مدیریتی
اول	4.73	حکومت بر قلب رزمندگان	
دوم	3.41	فراهم نمودن زمینه شکوفایی استعدادها	
سوم	3.11	نبوغ و خلاقیت در اجرای عملیات	
چهارم	2.94	عقلانیت و تدبیر در تصمیم‌گیری	
پنجم	2.08	تخصص‌گرایی	

رتبه	میانگین رتبه	شاخص‌ها	مؤلفه‌ها
اول	5.76	اقوام	حضور افسار مختلف
دوم	5.27	حضور دانش آموزان و معلمان	
سوم	5.03	حضور روحانیت	
چهارم	4.79	کارگران و کارمندان	

پنجم	4.56	حضور زنان	ویژگی‌های حضور مردمی
ششم	4.44	حضور دانشجویان و اساتید	
هفتم	4.13	پزشکان و پرستاران	
هشتم	2.02	مذاهب و اقلیت‌ها	
اول	2.92	اطاعت از رهبری	
دوم	2.52	آگاهی و ایستادگی مردم	
سوم	2.48	حضور داوطلبانه مردم	
چهارم	2.08	کمک‌های نقدی و غیر نقدی مردم	

رتبه	میانگین رتبه	شاخص‌ها	مؤلفه‌ها
اول	6.56	مداحی	انواع قالب‌های هنری
دوم	4.55	شعر	
سوم	4.39	عکاسی	
چهارم	4.3	فیلم داستانی و مستند	
پنجم	3.16	داستان	
ششم	2.75	موسیقی	
هفتم	2.3	نمایش	

مقایسه کل شاخص‌ها با یکدیگر

رتبه	میانگین رتبه	شاخص‌ها
1	69.47	شخصیت فرهمند امام خمینی (ره)
2	67.39	باز تعریف عرصه نبرد بر اساس اسلام و کفر توسط حضرت امام
3	64.53	طمأنینه و تواضع حضرت امام
4	63.52	تعیین اهداف الهی توسط امام خمینی
5	63.47	خدایم‌جوری
6	63.47	ظلم‌ستیزی
7	60.79	خدانشناسی
8	60.16	اطاعت از رهبری

9	60.15	ایجاد وحدت و انسجام
10	60.05	التزام به ولایت فقیه
11	58.52	ولایت مداری
12	58.31	ایجاد بسیج
13	57.55	مجاهدت بیشتر از دیگران
14	57.11	قدرشناسی از رزمندگان
15	56.37	تشبه به شهدای کربلا
16	56.32	اعتقاد به جهاد
17	56.16	مقابله با عوامل بازدارنده داخلی
18	56.02	اعتماد به استعداد های داخلی
19	55.32	برخورداری از روحیه قوی
20	55.03	ایثار و فداکاری
21	54.84	شهادت طلبی
22	54.77	روحیه جهادی
23	54.65	روحیه حماسی
24	54.56	حکومت بر قلب رزمندگان
25	54.1	روحیه انقلابی
26	53.45	توکل
27	53.05	حضور داوطلبانه مردم
28	52.53	پیشرو بودن در خطر
29	52.52	خود را از دیگران بالاتر ندانستن
30	52.18	تعاون و همکاری
31	51.94	صبر و استقامت
32	51.52	اخلاص
33	51.47	آگاهی و ایستادگی مردم
34	51.26	آخرت گرایی
35	51.02	عدم تمایل به استفاده از امتیاز
36	50.98	انجام امور شخصی خود
37	50.34	تکلیف گرایی

38	50.05	شجاعت
39	49.76	قناعت و ساده زیستی
40	48.63	مداحی
41	47.4	کسب رزق حلال
42	47.37	بصیرت دینی
43	47.02	دین‌شناسی
44	46.89	روحیه آرمان‌خواهی
45	46.44	انس با قرآن
46	46.23	صداقت
47	44.73	مسئولیت‌پذیری و تعهد
48	44.35	فروتنی و تواضع
49	44.13	اخوت و همدلی
50	43.53	حفظ حدود الهی
51	43.34	باور به امداد غیبی
52	43.21	خواندن نماز
53	43.02	اقوام
54	42.68	دفاع از وطن
55	42.42	کمک‌های نقدی و غیر نقدی مردم
56	42.11	تصمیم‌گیری سازمان‌یافته
57	41.98	احترام به والدین
58	41.77	عزتمندی و غرور ملی
59	41.65	خواندن ادعیه
60	40.18	تولی و تبری
61	39.42	دشمن‌شناسی
62	38.87	تهذیب نفس
63	38.18	حسن خلق
64	38.1	سرزندگی و نشاط
65	37.34	فراهم نمودن زمینه شکوفایی استعدادها
66	37.06	کمک به نیازمندان

67	36.66	انجام کار دیگران
68	35.16	حضور دانش آموزان و معلمان
69	34.29	حضور روحانیت
70	34.05	امربه معروف و نهی از منکر
71	33.6	نبوغ و خلاقیت در اجرای عملیات
72	33.32	کارگران و کارمندان
73	32.52	حضور زنان
74	32.37	عقلانیت و تدبیر در تصمیم گیری
75	30.76	انسان شناسی
76	29.06	خودباوری
77	28.82	حضور دانشجویان و اساتید
78	28.16	تدبیر و حکمت
79	28.1	خلاقیت و نوآوری
80	27.5	پزشکان و پرستاران
81	23.69	تخصص گرایی
82	18.34	شعر
83	17.71	فیلم داستانی و مستند
84	16.53	عکاسی
85	14.69	مذاهب و اقلیتها
86	9.81	داستان
87	9.68	موسیقی
88	8.48	نمایش

استراتژی فرهنگی دفاع مقدس

با بررسی دیدگاه پاسخگویان و مشخص شدن میزان اهمیت ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های فرهنگ دفاع مقدس، با توجه به میزان میانگین رتبه‌های به دست آمده، می‌توان سه مورد ذیل را به ترتیب مهم‌ترین ابعاد و مؤلفه‌های استراتژی فرهنگی دفاع مقدس دانست:

۲- پایبندی رزمندگان به اعتقادات و ارزش‌های اسلامی با اولویت باورها و گرایش‌های

(خدامحوری، ولایت‌مداری، جهاد فی سبیل الله و روحیه جهادی)

۳- اخلاق‌مداری فرماندهان دفاع مقدس با اولویت مجاهدت بیشتر از دیگران، خود را بالاتر

ندانستن، پیشرو بودن در خطر

مهم‌ترین راهبردها جهت تداوم فرهنگ دفاع مقدس در جامعه

با توجه به نتایج به‌دست‌آمده از تحقیق، می‌توان راهبردهای ذیل را جهت تداوم فرهنگ دفاع مقدس ارائه کرد:

- باورپذیری و تعمیق باورها نسبت به ارزش‌های اسلامی در جامعه
- اعتلای فرهنگ مقاومت و ایثار
- حفاظت، احیا و معرفی روزآمد آثار و ارزش‌های دفاع مقدس
- تبیین و ترویج اندیشه ولایت‌فقیه و آرمان‌های امام خمینی (ره)
- تبیین و ترویج الگوی مدیریت اسلامی
- تبیین و نهادینه‌سازی سبک زندگی بسیجی
- تلاش جهت الگوسازی شهدا و ترویج سبک زندگی ایشان برای نسل جوان
- تقویت و گسترش هنر متعهد و انقلابی
- جلوگیری از تحریف وقایع و حقایق دفاع مقدس
- تلاش در راستای عدم فراموشی دستاوردها و آثار فرهنگی دفاع مقدس
- ایجاد مراکز تخصصی مطالعاتی و پژوهشی ویژه دفاع مقدس

پیشنهاد‌های برگرفته از تحقیق

۱. با توجه به اینکه بر اساس رتبه‌بندی به‌دست‌آمده در این تحقیق، ده شاخص اول در حوزه ولایت‌مداری و خدامحوری است، تلاش جهت تبیین و نهادینه‌سازی خدامحوری و ولایت‌مداری در جامعه از سوی نهادهای فرهنگی خصوصاً آموزش و پرورش مطلوب است.
۲. با توجه به نقش برجسته حضرت امام در فرهنگ دفاع مقدس، تبیین و ترویج شخصیت و اندیشه‌های ایشان باید مورد توجه قرار گیرد.
۳. با توجه به نقش گرایش‌های و باورهای قلبی در فرهنگ دفاع مقدس، توجه به باورمندی، خصوصاً ایجاد آن از دوران کودکی و نوجوانی، توسط خانواده‌ها و مسئولین، مطلوب خواهد بود...
۴. با توجه به نقش ویژه روابط صمیمانه و حکومت بر قلب‌ها در دفاع مقدس توسط فرماندهان و مجاهدت بیشتر از دیگران از سوی ایشان، توصیه می‌شود تبیین و گسترش این نوع ارتباطات و رفتار مدیریتی، مورد توجه مدیران قرار گیرد.
۵. با توجه به اهمیت ایثار و فداکاری، تعاون و همکاری، شجاعت، صبر و استقامت، قناعت و ساده‌زیستی در دوران دفاع مقدس توصیه می‌شود توجه به نهادینه شدن موارد مذکور در اولویت برنامه‌های نهادهای فرهنگی خصوصاً آموزش و پرورش قرار گیرد.

۶. با توجه به اهمیت اطاعت از رهبری توسط مردم و آگاهی و ایستادگی ایشان در دوران دفاع مقدس، آگاهی بخشی به ایشان و اعتماد به مردم از سوی مسئولین در همه عرصه‌ها توصیه می‌گردد.
۷. با توجه به اهمیت حضور اقوام مختلف در دفاع مقدس، بازشناسی و حفظ فرهنگ‌های قومی، مورد توجه مسئولین قرار گیرد.
۸. با توجه به اهمیت حضور دانش آموزان و معلمان و روحانیت، در فرهنگ دفاع مقدس، توجه به جایگاه و ارتقا نقش این قشرها در فرهنگ جامعه، مطلوب خواهد بود.
۹. با توجه به اهمیت مداحی، شعر در فرهنگ دفاع مقدس، توجه به هنر متعهد و گسترش آن در دستور کار مسئولین قرار گیرد.

پیشنهاد جهت تحقیقات آینده

با توجه به نتایج به دست آمده تحقیق حاضر و جهت کمک به استخراج و نهادینه‌سازی عوامل فرهنگی دفاع مقدس، پیشنهاد می‌گردد تحقیقات ذیل توسط محققان صورت پذیرد:

۱. تطبیق شرایط دفاع مقدس با شرایط امروز جامعه و اولویت‌بندی اهداف فرهنگی
۲. آسیب‌شناسی فرهنگ دفاع مقدس
۳. تبیین مدل رهبری امام خمینی (ره)

پیشنهادهای مدیریتی

از آنجایی که فرهنگ ناب دفاع مقدس ذخیره‌ای ارزشمند برای حفظ و پاسداری و تداوم فرهنگ انقلاب اسلامی و مقاومت ملت ایران هست، ضروری است با رویکرد مدیریت فرهنگی، مجموعه اقداماتی را در این خصوص مورد توجه قرار داد:

- با توجه به تبدیل جنگ سخت به جنگ نرم در سال‌های پس از دفاع مقدس و نقش ویژه ولایت مداری و التزام به ولایت فقیه در آن، تبیین و نهادینه‌سازی نقش رهبری در جنگ نرم و دفاع مقدس فرهنگی در این دوران، از ضروریات است.
 - با توجه به تبدیل جنگ سخت به جنگ نرم، استخراج مدل تربیتی با توجه به مختصات عرصه جنگ نرم بازتعریف ساختارهای تربیتی برای پرورش سربازان جنگ نرم، مطلوب خواهد بود.
 - تبیین و ترویج اندیشه ولایت فقیه و آرمان‌های امام خمینی (ره)
 - برنامه‌ریزی جهت تحقق اندیشه‌ها و آرمان‌های امام خمینی
- با توجه به رهنمودهای مقام معظم رهبری، خصوصاً در دیدار با مسئولین اردوهای راهیان نور مورخ ۹۲/۱۲/۲۶ در مورد تهدید فرهنگ دفاع مقدس توسط دو آسیب تحریف و فراموشی موارد ذیل پیشنهاد می‌گردد:
- برنامه‌ریزی برای تکریم شهدا، ایثارگران و خانواده‌های آنها
 - حمایت از ترویج و تولید ادبیات و آثار هنری در مورد دفاع مقدس
 - نمادسازی و بازنمایی فرهنگ مقاومت، ایثار و شهادت در محصولات فرهنگی

- تداوم و تقویت اردوهای راهیان نور
- ثبت دقیق خاطرات، آموزه‌ها و تجربیات رزمندگان
- تولید محصولات فرهنگی - هنری ویژه کودکان
- آشنایی نوجوانان و جوانان با فرهنگ دفاع مقدس

منابع:

- ۱- آرمسترانگ، مایکل. (۱۳۸۱). مدیریت استراتژیک منابع انسانی. تهران. دفتر پژوهش‌های فرهنگی
- ۲- اعرابی، محمد. (۱۳۸۵). مدیریت استراتژیک منابع انسانی. تهران. دفتر پژوهش‌های فرهنگی
- ۳-..... (۱۳۹۲). نقشه مهندسی فرهنگی کشور. دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی
- ۴- احسانی، حسینعلی. (۱۳۹۱). انگیزش و دفاع مقدس. قم. زمزم هدایت
- ۵- افتخاری، اصغر. جانی پور، محمد. (۱۳۹۲). منابع قدرت نرم انقلاب اسلامی ایران؛ مطالعه موردی، تحلیل وصیت‌نامه شهدای دانشگاه امام صادق (ع). فصلنامه علمی پژوهشی پژوهشنامه انقلاب اسلامی. سال سوم. شماره ۹۲. زمستان ۹۲
- ۶- بابایی، محمدباقر. (۱۳۸۴). مبانی استراتژی فرهنگی از دیدگاه امام علی (ع). تهران. دانشکده فرماندهی و دوره عالی جنگ سپاه
- ۷- بنی لوحی، سید علی. (۱۳۷۸). مبانی دفاع از دیدگاه امام خمینی در دفاع مقدس با تحلیلی مقایسه‌ای. موسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر
- ۸- تقی زاده اکبری، علی. (۱۳۸۰). عوامل معنوی و فرهنگی دفاع مقدس. ارزش‌های اسلامی. قم، زمزم هدایت
- ۹- خاکی، غلامرضا، (۱۳۸۸)، روش تحقیق با رویکرد پایان‌نامه نویسی. تهران، بازتاب
- ۱۰- خودسیانی، مصطفی. مرادپیری، هادی. خان احمدی، اسماعیل. (۱۳۹۱). بررسی نقش رهبری و فرماندهی نظامی در دفاع مقدس و جنگ آینده. مجله سیاست دفاعی سال ۲۱. شماره ۸۱. زمستان ۹۱
- ۱۱- رسولی، مصطفی. (۱۳۷۹). فرماندهی امام خمینی و پیروزی عملیات‌ها از آغاز جنگ تا پایان عملیات بیت‌المقدس. پایان‌نامه کارشناسی ارشد مدیریت امور دفاعی. دانشکده فرماندهی و ستاد سپاه
- ۱۲- رهبر معظم انقلاب، ۹۳/۷/۲ دیدار جمعی از فرماندهان نظامی و انتظامی
- ۱۳- رهبر معظم انقلاب، ۸۸/۶/۲۴ بیانات در دیدار فعالان عرصه هنر دفاع مقدس
- ۱۴- رهبر معظم انقلاب، ۸۸/۶/۲۴ بیانات در دیدار فعالان عرصه هنر دفاع مقدس
- ۱۵- رهبر معظم انقلاب، ۸۸/۶/۲۴ بیانات در دیدار فعالان عرصه هنر دفاع مقدس
- ۱۶- رهبر معظم انقلاب، ۸۳/۴/۱۶ بیانات در دیدار خانواده معظم شهدا و... استان همدان
- ۱۷- سلیمی، حسین. (۱۳۷۹). فرهنگ گرایی، جهانی‌شدن و حقوق بشر. تهران. مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه
- ۱۸- شیداییان، حسین. (۱۳۸۰)، عوامل معنوی و فرهنگی دفاع مقدس: رهبری امام خمینی. پژوهشکده تحقیقات اسلامی. قم. زمزم هدایت.

۱۹-..... (۱۳۸۹). پژوهش دفاع مقدس - مجموعه سخنرانی‌ها و مقالات. پژوهشگاه علوم و معارف دفاع

مقدس. تهران. شکیب

۲۰- صحیفه نور. موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، ج ۱۶

۲۱- غفاریان، وفا. کیانی، غلامرضا. (۱۳۸۴). استراتژی اثربخش. تهران. فرا

۲۲- کالینز، جان. (۱۳۷۰). استراتژی بزرگ. کورش بایندر. تهران. دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی

۲۳- لطفیان، سعیده. (۱۳۸۴). استراتژی و روش‌های برنامه‌ریزی استراتژیک. تهران. دفتر مطالعات سیاسی و

بین‌المللی

۲۴- مولائی آرانی، مهدی. (۱۳۸۹). بررسی عوامل جهت دهنده سرمایه اجتماعی در دوران دفاع مقدس. پایان‌نامه

کارشناسی ارشد معارف اسلامی و مدیریت. دانشگاه امام صادق (ع)

۲۵- محمد مهدی بهداروند، محمدرضا قرایی آشتیانی و چمران بویه. (۱۳۹۲). تبیین عوامل شکل‌دهنده روحی و معنوی

رزمندگان در دوران دفاع مقدس. فصلنامه راهبرد دفاعی. سال ۱۱. شماره ۴۳. پاییز ۹۲

۲۶- مدنی، مصطفی. (۱۳۸۷). بررسی عوامل مدیریتی مؤثر بر عملکرد فرماندهان سپاه در دفاع مقدس (خرازی، زین‌الدین،

همت، باکری). دانشور رفتار. سال ۱۵. شماره

۲۷- هریسون، لارنس و هانتینگتون، سامویل. (۱۳۸۳). اهمیت فرهنگ. انجمن توسعه مدیریت ایران. تهران انتشارات

امیرکبیر.